

UDK: 82-1/-9;82.091

Hikmat HIKMATOV,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

E-mail:hikmatovhikmat1973@gmail.com

PhD A.Davlatova taqrizi asosida

MA'DAN PONG'OZIY SHE'RIYATINING ZULLISONAYNLIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Tojik va o'zbek adabiyotining shakllanishida zullisonayn adiblarning xizmatlari beqiyosdir. Ular o'z ijodlari bilan har ikkala, ham tojik va ham o'zbek adabiyoti xazinalarini uslubiy va badiiy jihatdan boyitgan. Buyuk xizmatlarini qadrlash va turli jihatlardan tadqiqlash bugungi adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir.

Kalit so'zlar: Zullisonayn, uslub, san'at, tadqiqot, suv, aqldan ozdiruvchi bo'ron, yalang'och figura, talqin.

ЗУЛЛИСОНАЙНСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ МАДАНА ПОНГАЗИ

Аннотация

Заслуги писателей Зуллисонайна в формировании таджикской и узбекской литературы несравнимы. Своими произведениями они обогатили сокровища таджикской и узбекской литературы как в плане стиля, так и искусства. Оценка их великих заслуг и изучение их с разных сторон является одной из неотложных задач современной литературной критики.

Ключевые слова: Зуллисонайн, стиль, искусство, исследование, вода, безумная буря, обнаженная фигура, интерпретация.

THE ZULLISONAIN CHARACTERISTICS OF MA'DAN PONGAZI'S POETRY

Annotation

The merits of Zullisonayn writers in the formation of Tajik and Uzbek literature are incomparable. With their works, they enriched the treasures of both Tajik and Uzbek literature in terms of style and art. Appreciating their great merits and studying them from various aspects is one of the urgent tasks of today's literary criticism.

Key words: Zullisonayn, style, art, research, water, maddening storm, naked figure, interpretation.

Kirish. XVIII asr oxiri - XIX asr boshlari yozuvchilaridan yana biri ikki tilli shoir Ma'dan Pong'oziy bo'lib, u ham tojik, ham o'zbek adabiyotida o'z asarlari bilan alohida o'rin tutadi. U 1762 yilda Asht tumanining Pong'oz qishlog'ida kambag'al dehqon oilasida tug'ilgan. Fazliy Namangoniy "Majmaat-ush-shuaro" tafsirida Ma'dan haqida shunday fikr bildiradi:

Chu Ma'dan ba gavhartarozī buvad,

Ki az mavze'i Pang'ozī buvad.

Buvad Ma'dan zi koni gan'chi suxan,

Buvad qar'yai Pang'oz yro Vatan.

Ma'dan qishlog'ida o'qish va yozishni o'rgangach, Pong'oz yaqinidagi Punuk qishlog'iga borib, o'z davrining ustozlaridan biri Muhammadamin qo'lida tahsil oladi. Muhammadamin shoir, adabiyotshunos va san'at o'qituvchisi ham bo'lgan. Fazliy bu borada batafsil ma'lumot berdi.

Ma'dan tojik va o'zbek tillarida izchillik bilan nafis va oqimli g'azallar yozib, mavzu tanlashda ham, she'rni mohirona ifodalashda ham o'z iste'dodini namoyon etadi.

U o'zining tojikcha g'azallarida, asosan, o'tmish shoirlari, jumladan Sa'diy SHeroziy, Kamol Xo'jandiy, Sayyido Nasafiyarga ergashgan, asosan ijtimoiy, maishiy va axloqiy mavzularda g'azallar yaratgan. Shoir ham avvalgi adiblar singari ishq mavzusida maftunkor g'azallar yaratib, visoltalab ishqiy samimiyatini madh etgan. Ma'danning ba'zi g'azallarida Pong'oz qishloqlarining o'lkasi, go'zalligi, go'zal tabiati tasvirlangan. Quyidagi g'azal ham yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi:

Diyonat raft, yo rab, az diyori mardumi Pong'oz,

Ba dasti ablahon shud ixtiyori mardumi Pong'oz,

Ba vayronī muqarrar kishukori mardumi Pong'oz,

Sagon serand az saydi shikori mardumi Pong'oz,

Ki in nomardakon xasmi kibori mardumi Pong'oz.

Ma'danning boshqa g'azallarida ham ishq madhiyasi, oshiqlarning holi va ahvoli juda yoqimli tasvirlangan. Masalan, quyidagi g'azalda shoir shunday deydi:

Omadi shabe dar kulbaam, guftam hazoron marhabo,

Chidam g'ubori maqdamash, bar dida kardam ty'tiyo.

Shamye zi oh afryxtam, parvonaoso so'xtam,

Bar anjuman om'xtam ta'dili arkonī vafo.

Bunyodi hastiy to adam kardam nisori har qadam,

In har du getiro ba ham sudam ba sangi osiyo...

...Ma'dan, arysi tab'i man dorad pasi oina tan,

Vaqtī taqozoi suxan ry barkushoyad az qafō.

G'azalda "kulbada bir kecha", "qadamlar changi", "ko'zimga kelgin", "oh ila sham yoqmoq", "parvonadek yonmoq", "sadoqat ustuni", "Bugundan adamgacha", "har qadamning qurboni", "ikki dunyoni osiyi toshiga bitish", "tabiatimning lobari" kabi sodda va murakkab, oqimli va barqaror iboralar ketma-ketligi misra va baytlarning gapirish uslubini yanada ta'sirli qilib ko'rsatgan. Bu borada Ma'dan misralarini boshidan oxirigacha yaratishda o'ziga xos uslubni saqlab qolgan.

Ma'danning o'zbek g'azallari uning tojik g'azallarini boy mazmuni, badiiy tasviri, badiiyiligi va fasodiyiligi jihatidan takomillashib, Ma'danning ikki tilliligini yana bir bor ochib beradi. O'zbek tilida yaratilgan ushbu g'azal yuqoridagi fikrni isbotlaydi:

Boda tut, soqiy, rahi mayxona ko'rguzgil manga,

Barqi istig'noyi ishrat yona ko'rguzgil manga.

Qatrai ashkimni to'foni jununsoz aylagil,

Ma'rifat daryosidin durdona ko'rguzgil manga.

Ishqdur, Ma'dan, rafiqim vaqtī g'am tug'yonida,

Paykarim uryoni g'am parvona ko'rguzgil manga.

G'azalga uslub va badiiylik nuqtai nazaridan nazar tashlasak, Madanning chinakam ikki tilli shoir ekanligini tezda anglaymiz. "Boda", "soqi", "rah", "man", "ishrat", "durdona", "rafiq", "parvona", "paykar", "uryon" kabi sof tojikcha so'z va iboralar hamda "rahi mayxona", "barqi istig'no", "qatrai ashk", "to'foni jununsoz" "daryoi ma'rifat", "paykari uryon" kabi sodda, oqimli va barqaror iboralarning qo'llanilish. "ona" qofiyasi va parallel "ko'r'uzgil manga" orqali bir tomondan tojik o'quvchisiga osonlikcha tushunarli bo'lsa, ikkinchi tomondan, shoirning maqsadini judayam dilkash va shirin etgan.

Shoirning ayrim o'zbek g'azallarida tojikcha so'zlar va tuzilmalar, ta'bir yoki sodda va murakkab, oqimli va turg'un iboralar ko'p qo'llanilgan. Shoir zullisonaynlik uslubida g'azallar yaratadi, tojikcha iboralarni o'zbek o'quvchisi ulardan bemalol bahramand bo'ladigan tarzda ishlatadi. Masalan:

Shomi hijron uzra ko'nglum zohiri ermish xomush,
Shoxsori subhdin uyg'ona ko'rguzgil manga.
Har qachon bazm ahlidin qat'i taalluq aylaram,
Bori g'amdin sog'ari rindona ko'rguzgil manga...

Darhaqiqat, Ma'dan o'zbekcha asarlarida tojikcha ta'bir va iboralarni shu qadar mahorat bilan ishlatganki, hatto o'zbek kitobxonlari ham ularning ma'nosini tushinishda qiynalmaydi. Yuqoridagi misralarda "shomi hijron", "xomush", "shoxsori subh", "qat'i taalluq", "bori g'am", "sog'ari rindona" kabi yangi tojikcha iboralar misra va baytda shunday yuksak badiiylik bilan qo'llanganki, ularning mazmun va mohiyatini anglashda xizmat qiladi. Xuddi shu holat ham aksincha, ya'ni u o'zining tojikcha asarlarida tojik o'quvchisiga ham tushunarli bo'lgan o'zbekcha iboralarni joylashtiradi.

Madan ijodida erkin muxammaslar bilan bir qatorda Navoiyning o'zbek g'azallariga, tojik shoirlari Abdurahmoni Jomiy, Badriddin Hiloliy, Mirzo Bedil g'azallariga yozgan muxammaslari ham mazmunan etukligi, yuksak badiiy sifati bilan alohida o'rin tutadi. U g'azal, muxammas, ruboiy, qit'a, masnaviy shakllarida asarlar yozgan, "Devon"ni tuzish sharafiga muvaffaq bo'lgan. Uning asarlari dunyoviy ruhda yaratilgan. Shoir asarlari hukmron doiralarga qarshi qaratilgan bo'lib, zamon va sharoit ruhini mahorat bilan aks ettiradi.

O'zbek tilida yozgan yana bir she'rida shoir o'z davrining barcha hukmdorlariga nisbatan nafratini ifodalaydi: Sizlar davrinda bo'lmas hech mushkil ishga osonlik,
Eru xotun orasinda bo'lub g'avg'o pashonlik,
Na bog'da bog'bon qoldi, na dehqonlarga dehqonlik,
Bu yuz o'ttuz balog'ga bo'lmas xayru qurbonlik.
Xudo sizlarga bersun manzili nori saqar dedim.

Ta'kidlash joizki, Ma'dan g'azal yaratish va bu an'anaviy janrni takomillashtirish bilan birga muxammas yaratishda ham o'ziga xos mahorat ko'rsatgan, muxammaslarining aksariyatini o'zbek tilida tuzgan. Shoir janr qonuniyatlaridan to'la bahramand bo'lib, fikr va ifodaning meyor va mutanosibligiga qat'iy rioya qilgan, har

bir bandda bitilayotgan g'azal mazmunini hisobga olgan holda, ichki taassurotlarini o'z andisha qolibi doirasida mahorat bilan yetkazgan. Ma'dan muxammasning vazni, qofiya va boshqa unsurlariga rioya qilishni kamaytirmaydi, shu masalalarga ham birinchi navbatda e'tibor beradi. Bu muxammas yuqoridagi gaplarni tasdiqlaydi:

Falak paymonidin bir lahza lazzat ko'rmagan jonim,
Xarobot garmidin bir tole davlat ko'rmagan jonim,
Kezib yuz ming chaman rangi latofat ko'rmagan jonim,

Niholi oshnolikdin nazokat ko'rmagan jonim,
Jafo chekkan, alam tortgan hofovat ko'rmagan jonim.
Ma'dan o'zining sodda ifodasi, sog'lom tafakkuri, tiniq munozara uslubi bilan Maxmur va Gulxaniylar qatorida o'zbek va tojik she'riyatining eng muhim shoirlari qatoriga kiradi. Har uchala shoir ham davr haqiqatini tasvirlaydi, davr kamchiliklarini fosh qiladi, jamiyatdagi adolatsizliklarga qarshi qattiq kurashadi, ba'zan hajv va mutoiba orqali amaldorlarning yomon ishlarini fosh qiladi.

Biroq, Ma'dan ijtimoiy asarlarining o'ziga xos jihati shundaki, u o'z fikrini erkin ifodalaydi, ifodasi ajoyib, maqsadlari aniq, qo'rqmasdan, dadillik bilan aks ettiriladi. Buni shoirning tojikcha misralarida ham ko'rish mumkin:

...Sadu si gurgi zolim bar xilofi kor cho'pon shud,
Ba tahriki zalolat dar masofi go'sfandon shud.
Baloi Pong'ozu g'orati mulki Shayidon shud,
Ki in har du viloyat z-ofati in qavm vayron shud,
Nameroyad g'iyoh az kishzori mardumi Pong'oz.

Ushbu she'rda tojik adabiy tilida so'z birikmalari negizida bitgan bir qator ibora va ifodalar borki ularni zullisonayn shoirlar gohida o'zbek tilida ham bad-baravar ishlatishadi. Bu kabi ifodalar ikkala tilda ham bir ma'noni anglatib ikki millat vakiliga ham tushunarlidir.

Ikkinchidan, u o'z davrining ahvolidan noroziligini yashirmaydi, real vaziyatni tasvirlaydi. Shoir o'sha zamon zolimlarini "it va bo'ri", "qaroqchi va buzg'unchi"ga qiyoslab, majoz va kinoya, tazod va muqobila bilan gapiradi va ta'rif chegarasini haddan tashqari olib, mubolag'aga yaqinlashib, "zolimlar qo'lidan o'simlik ham o'smaydi", deb ta'kidlaydi.

Darhaqiqat, Madan Pong'oziy o'zining o'zbek va tojik asarlarida ham she'rlarining uslubi va badiiylik jiddiy e'tibor bergan. U bu ikki til – tojik va o'zbek tillarining so'z boyligi va iboralaridan foydalanib, o'zining qahramonlik xarakterini yorqin tasvirlab bergan. Yana shuni aytish kerakki, u o'z davrining shikoyat va noroziliklariga oid ijtimoiy she'rlarida ham so'zlashuv uslubining lug'at va tuzilmalaridan foydalanadi, bu esa oddiy odamlarga oson tushunarli bo'ladi.

Xullas, Madan o'zbek va tojik tillaridagi ijodi bilan bu ikki xalq orasida shuhrat qozongan, dildan o'tgan she'rlari bilan ularning madaniy xazinasini boyitishga munosib hissa qo'shgan buyuk iste'dod sohibidir. Uning do'stlar uchun aytilgan shirin va shakar ohangidan, o'z davrining nohaq insonlariga qaratilgan o'tkir va sho'r tilidan zavqlanib, bugun har ikki xalq vakillari uning asarlarini zavq bilan o'qiydi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёт таърихи. 2-китоб, "Ўқитувчи" наш-риёти, Тошкент 1967. Иккинчи нашр, 1980.
2. Аслиддин Қамарзода. Адабиёти ўзбек. Ўқитувчи. – Самарқанд 2001.
3. Маъдан. Ашъори мунтахаб, Тартибдиханда ва муаллифи сарсухан Дилбар Аҳмадов, Нашриёти "Ирфон", – Душанбе, 1966.
4. Садриддин Айни. "Намунаи адабиёти тоҷик", -Душанбе, "Адиб", 2010.
5. Фитрат. Танланган асарлар. 2-жилд. –Тошкент, 2000.
6. Фарход Исомиддинов, Жонмиро Мирзоев. Зуллисонайн адиблар. – Тошкент, "Истиклол нури", 2013.
7. Ҳикматов Ҳикмат. "Баъзе масоили зуллисонайн дар осори илми Садриддин Айни", Май 2023, маҷаллаи "Academic Research in Educational Sciences"
8. Ҳодизода Р. Қаримов У. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX. –Душанбе, "Маориф", 1988.